

מבוא

הגירה היא מעבר של אוכלוסייה ממקום למקום. הגירה של אוכלוסייה יכולה להיות פנימית בתוך מדינה ויכולה להיות בין מדינות. הגירה בין מדינות היא מסובכת יותר מפני שיש מגבלות וחוקים שיכולות למנוע כניסה של אוכלוסייה ממדינה אחרת. כדי לעבור ממדינה למדינה יש צורך בדרכון ואישור כניסה ובחלק מהמדינות יש צורך באישורים נוספים, לדוגמה אישור עבודה שמצדיק את הכניסה של המהגר למדינה החדשה. הגורמים להגירה יכולים להיות שונים ומגוונים – לדוגמה, מעבר מרצון, מתוך כוונה לשפר את איכות החיים או את המצב הכלכלי, אך יכולים להיות גם גורמים אחרים של כפייה כגון בריחה מהשלטון המקומי, אסונות טבע של בצורת, רעידת אדמה או דברים אחרים¹.

העבודה הנוכחית עוסקת בנושא של הגירת יהודי רוסיה אל ארצות המערב במהלך המאה ה-19. באותה מאה התרחש גל הגירה ענק של 2.7 מיליון יהודים שעזבו את רוסיה לארצות שונות במערב: ארצות-הברית, ארגנטינה, ארץ-ישראל, דרום-אפריקה ואוסטרליה. תופעת ההגירה בשנים הללו היא בהיקפים חסרי תקדים וניתן לומר כי השפיעה על עתידו של העם היהודי עד היום הזה. לדוגמה, אפילו העלייה הרוסית הגדולה לישראל בתחילת שנות ה-90, אשר הייתה מאורע ענק בפני עצמו, לא התקרבה למימדים כאלה וכללה בסך-הכול כמיליון יהודים.

מכיוון שמדובר בגל הגירה כל-כך מאסיבי ונדיר בהיקפיו, סיקרן אותי לחקור מה היו הגורמים שהביאו ליצירתו. מקובל להתייחס לארועים הדרמטיים של אנטישמיות כנגד יהודים ובמיוחד לארועי "סופות בנגב" כגורמים שדחפו את היהודים לעזוב את רוסיה, אך בכל זאת אני סבורה יתכן והיו גורמים נוספים. בעבודה הנוכחית אנסה להסביר את הגורמים שהובילו להתפתחותו של גל ההגירה העצום².

שאלת המחקר: מה היו הגורמים להתגברות הרצון של יהודי רוסיה להגר למערב בשלהי המאה ה-19, וכיצד השפיעו אלה על בחירת יעדי ההגירה? על-מנת לענות על שאלת המחקר, אנסה במסגרת עבודה זאת לבדוק מה היו הסיבות העיקריות לכך שמיליוני יהודים עזבו את מזרח-אירופה ובמיוחד את רוסיה באותן שנים. כפי שכתבתי יכולות להיות סיבות והסברים שונים: האם הסיבות קשורות לאנטישמיות? האם הן קשורות לקשיים כלכליים? האם הן קשורות לציונות שהחלה לפרוח? האם יש סיבות אחרות? כדי להציג תשובה מגובשת אבחן הסברים אפשריים שיכולים להצדיק כל אחד מההסברים הללו.

¹ יונתן סרנה, "מיתוס האין חזרה: שיבת היהודים למזרח אירופה", (בעריכת אריה גרטנר ויונתן סרנה), יהודי ארצות-הברית, ירושלים, הוצאת ספרים זלמן שזר, 2002, עמ' 227.

² גור אלרואי, המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית 1875-194. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 2008, עמ' 9.

היהודים ברוסיה במאה ה-19

בפרק זה תוצג סקירה על מצבם של היהודים ברוסיה במאה ה-19. באמצעות הבנת התהליכים שעברו על הקהילה היהודית באותן שנים וכן הקשיים עימם הם נאלצו להתמודד ניתן יהיה להבין חלק מהסיבות שהניעו את גל ההגירה האדיר באותן שנים.

2. דמוגרפיה

במהלך המאה ה-18 חל גידול ניכר במספרם של יהודי רוסיה. בתחילת המאה ה-19 חיו ברוסיה כמיליון יהודים בלבד, בתחילת המאה ה-19 כבר היו ברוסיה 5 מיליון יהודים! במהלך המאה ה-19 גדל מספרם של יהודי רוסיה פי 5! הגידול הדרמטי מוסבר באופייה של הקהילה היהודית המתאפיינת בדאגה ליתומים ועניים, קיום מוסדות צדקה ושמירה על אורח חיים מסורתי. כתוצאה מהסיוע ההדדי הצליחו משפחות יהודיות להתקיים ולשרוד כמשפחות מרובות ילדים, על-אף שרבות מהמשפחות היו קשות יום³.

היהודים חיו באותה תקופה ב-25 פלכים שונים ברחבי האימפריה הרוסית. הערים המרכזיות בהן התגוררו היהודים היו: וילנה, ויטבסק, ווהלין, גרודנו, קייב, קובנה, מינסק, מוהילב ופודוליה. הישובים היהודים שהיו בתחילת המאה קהילות קטנות ומגובשות הפכו לערים גדולות בעקבות הגידול המהיר והמאסיבי באוכלוסייה. גידול האוכלוסייה הממוצע בכל אחד מהפלכים הגיע עד ל-150%. יש לציין שבאותן שנים בכל החברה הרוסית היה נהוג לעודד ילודה ומשפחות התאפיינו כמשפחות מרובות ילדים, אולם קצב הילודה והגידול של היהודים היה מהיר יותר⁴. המאה ה-19 ברוסיה התאפיינה בתהליך של גידול דמוגרפי מואץ. אוכלוסיית האימפריה כולה גדלה בצורה משמעותית, כתוצאה מירידה חדה בשיעורי התמותה שנבעה מהתפתחות הרפואה ושיפור תנאי התברואה.

מרבית יהודי רוסיה היו צעירים – 29% היו ילדים עד גיל 9, 23% בגילאי 10-19, 28% בני 20-39, ורק 20% מעל גיל 40, מהם 6% בלבד מעל גיל 60. בסך-הכול באותן שנים היו היהודים 4% מכלל האוכלוסייה באימפריה הצארית. מכך שרוב האוכלוסייה הייתה צעירה, ניתן להבין את שיעורי הילודה האדירים שהיו בקהילה היהודית באותן שנים⁵. אחת הסיבות לגידול האוכלוסייה ולהקמת משפחות מרובות ילדים באותן שנים היה שרבים מהיהודים היו איכרים שעסקו בחקלאות. בחקלאות של אותן שנים, ריבוי ילדים נחשב לנכס, מפני שהבנים הצטרפו לעבודה במשק החקלאי והבנות עזרו במשק הבית. הרחבת "כוח העבודה" אפשרה למשפחה לשרוד במציאות הכלכלית הקשה של אותן שנים, כך קרה שממוצע הלידות של נשים יהודיות הגיע לקראת סוף המאה ה-19 ל-9 לידות⁶!

³ Saul Stampfer, "Patterns of Internal Jewish Migration in The Russian Empire", Jews and Jewish Life in Russia and the Soviet Union, Portland 1995, p.29.

⁴ פרנקל, נבואה ופוליטיקה, עמ' 97.

⁵ אלרואי, המהפכה השקטה, עמ' 33.

⁶ שם, עמ' 26.